

Bělokarpatská zahrádka třicetiletá

Karel Fajmon, Tomáš E. Vondřejc

Národní přírodní rezervace Zahrady pod Hájem v Bílých Karpatech je jedním z nejvýstižnějších vyjádření myšlenky harmonického spolupůsobení přírody a člověka. Lidské a přírodní vlivy se tu na různých místech prolínají v rozličných vzájemných poměrech a podobách. I sám název odkazuje na zvláštní kulturně-přírodní prostředí, na němž se výrazně podílí člověk. Je až absurdní,

jak jsou zde kulturní hodnoty, které stářím přesahují většinu českých architektonických památek, viditelné skrze jedinečnost a půvab drahocenné přírody tohoto území. Opěvované území o celkové rozloze 162 ha najdeme na západních úbočích kopce Háj (573 m) nad obcí Velká nad Veličkou, v nadmořské výšce 300–480 m n. m. Jako státní přírodní rezervace bylo vyhlášeno v roce 1987.

Violka bílá (*Viola alba*) vyhledává světlé lesy a křoviny. V Zahradách a přilehlých lesích často kvete také fialově. Foto Karel Fajmon

Housenky bourovce trnkového (*Eriogaster catax*) žijí zpočátku v pavučinovém hnízdě, později se rozlézají po okolí. Foto Tomáš E. Vondřejc

Martináč hrušňový (*Saturnia pyri*) přes den s oblibou posedává na kmenech stromů. Foto Karel Fajmon

Pestrost stanovišť a hospodaření

Bezprostřední blízkost obce tady rozhodně není cizorodým prvkem. Naopak zde zpřítomňuje člověka a jeho činností podmíněnou stanovištní pestrost: na dolním okraji najdeme mezi mladými travnatými úhory ještě několik drobných políček se starodávnými, dnes mizejícími plevy, nad nimi pak suché krátkostébelné louky, u nichž by pro množství orchidejí málokdo na první pohled řekl, že jsou to dávná pole, nahoře pak bělokarpatské pralouky a květnaté dubohabřiny.

Pestrost historického využívání, dlouhodobá kontinuita polopřirozených stanovišť bez moderního intenzivního hospodaření i rozčlenění území do mnoha menších „zahrad“ prostřednictvím keřových hrází a remízů mají za následek nevšední druhovou bohatost. S četnými křovinami tu souvisí také nebývalá koncentrace ekotonálních stanovišť a mozaikovitost hospodaření v minulosti i dnes. Díky zmíněné blízkosti obce zde alespoň pomístně přetrvávalo obhospodařování drobných záhumenků s políčky nebo sady s lučním podrostem

i zpočátku kolektivizace a na rozdíl od jiných lučních rezervací zde bylo později, v 90. letech, maloplošné hospodaření v dolejších částech svahů obnoveno. Také v současnosti, kdy se o většinu území stará několik zemědělských subjektů z regionu, nahrává prostorová členitost mozaikovitě údržbě, jejíž plánování je v jiných územích o poznání složitější.

Ve světle těchto skutečností není překvapivé, že jsou Zahrady jednou z nejvýznamnějších lokalit teplomilného hmyzu a dalších

Úporek pochybný (*Kickxia spuria*) má drobné šklebivé květy. Foto Karel Fajmon

Černýš rolní (*Melampyrum arvense*) je ozdobou stepních úhorů. Foto Karel Fajmon

Jak české jméno napovídá, byla majka obecná (*Meloe proscarabeus*) dříve běžným druhem. Dnes je na ústupu. Foto Karel Fajmon

bezobratlých živočichů nejen v Bílých Karpatech, o druhovém bohatství cévnatých rostlin a početnosti orchidejí nemluvě.

Květnaté louky

V bělokarpatském kontextu jsou Zahrady pod Hájem význačné častým výskytem skeletických nebo silně vysychavých slínovitých půd s řídkou krátkostébelnou stepní vegetací s dominancí **sveřepu vzprímeného**

(*Bromus erectus*), **kostravy žlábkaté** (*Festuca rupicola*) nebo **ostřice horské** (*Carex montana*). Najdeme je ponejvíce ve středních partiích svahů jako důsledek dávné eroze v místech zaniklých starobyklých políček nebo na sesuvných plochách. Právě tato stanoviště jsou esenciální pro výskyt řady druhů teplomilného hmyzu, i když mnohé lesostepní druhy jsou vázány také na vysokobylinné luční a lemové porosty.

Tořič čmelákovitý Holubyho (*Ophrys holoserica* subsp. *holubyana*). Foto Karel Fajmon

Tořič včelonosný (*Ophrys apifera*). Foto Zdeněk Patzelt

Nejnázornější ukázkou jsou někteří zástupci střevlíkovitých brouků jako **svižník německý** (*Cylindera germanica*). Dospělci se vyskytují přibližně v období od dubna do září a spatřit je můžeme v místech s rozvolněnou vegetací (např. na polních cestách). Dospělci i larvy jsou dravé, loví drobné bezobratlé, zejména mravence. Larva obdobným způsobem, jako to dělají larvy mravkolvů. Na rozdíl od ostatních svižníků, které v Zahradách můžeme spatřit, např. od **svižníka polního** (*Cicindela campestris*), létá svižník německý jen výjimečně. Ekologicky podobný je pozemní fytosaprofágní **hnojník** *Euheptaulacus porcellus*, obvykle obývající suché pastviny. Vývoj jeho larev probíhá v rozkládajícím se humusu a dospělci, objevující se velmi časně (už od února), jsou fakultativně koprofágní. Na podzemních houbách v půdě pastvin žijí larvy **chrobáka ozbrojeného** (*Odonteus armiger*), jehož dospělci létají za teplých večerů nízko nad zemí. Na krátkostébelných porostech a dostatku otevřených plošek jsou závislí také někteří motýli jako **hnědásek kostkovaný** (*Melitaea cinxia*), jehož housenky se vyvíjejí na různých druzích jitrocelů (*Plantago* spp.) a rozrazilů (*Veronica* spp.). Podobně je na tom i **modrásek hořcový** (*Phengaris alcon*), který je zde vázán především na místa s výskytem hořce křížatého (*Gentiana cruciata*). Pouze v poněkud vlhčí severovýchodní části Zahrad byla jeho vajíčka pozorována také na hořci hořepníku (*Gentiana pneumonanthe*), jenž jinde v území neroste.

Zahrady pod Hájem z Hájové u Lipova. Foto Karel Fajmon

Příkladem xerotermofilního druhu dosahujícího na jižní Moravě severního okraje svého areálu je noční motýl **jasnobarvec bělozářkový** (*Cleoceris scoriacea*). Preferuje subxerofilní až mezofilní luční porosty s výskytem bělozářky větevnaté (*Anthericum ramosum*), jíž se živí jeho housenka. Vysokou přírodní hodnotu lučních porostů podtrhuje i výskyt **čmeláka klamavého** (*Confusibombus confusus*). Opravdovou hmyzí raritou je **bezkrídlá kobylka samobřeží** (*Poecilimon intermedius*), teplomilný býložravý druh lesostepí, stepí a suchých luk.

Sesuvná místa s obnaženým minerálním podkladem jsou důležitá také pro výskyt některých na vápník náročných měkkýšů, jako je drobný plž **žitovka obilná** (*Granaria frumentum*), vázaný zejména na skalnaté stepní biotopy.

Skeletická místa vyhledávají některé orchideje – hojně **vstavač vojenský** (*Orchis militaris*) či **pětiprstka žežulník** (*Gymnadenia conopsea*), vzácněji **vstavač osmahlý** (*Orchis ustulata*) nebo **tořič včelonosný** (*Ophrys apifera*). Na polní minulost dnes nápadněji upozorňuje například **černýš rolní** (*Melampyrum arvense*), starý plevel obilovin. Podobnou historii měl zřejmě i **snědek jehlancovitý** (*Ornithogalum brevistylum*), omezený u nás jenom na Bílé Karpaty.

Horní partie lučních svahů už patří typickým bělokarpatským loukám, archaické luční vegetaci, jež získala mezi botaniky věhlas coby jedno z druhově nejbohatších travinobylinných společenstev světa. V roce 2015 zde bylo na ploše 4 × 4 m nalezeno 106 dru-

hů cévnatých rostlin a dva kříženci, což je celosvětově třetí nejvyšší zaznamenaný počet z takto velké plochy. Z orchidejí najdeme na těchto loukách s hlubší půdou, které nikdy nebyly zorněny, **hlavinku horskou** (*Trausteineria globosa*) nebo v území překvapivě vzácný **vstavač mužský znamenáný** (*Orchis mascula* subsp. *speciosa*). Také ozdobný **rudohlávek jehlancovitý** (*Anacamptis pyramidalis*) upřednostňuje spíše staré louky.

Na rozmanitých částech luk, většinou krátkostébelných, ale jak xerotermních, tak vlhčích, je pak roztroušen **tořič čmelákovitý Holubyho** (*Ophrys holoserica* subsp. *holubyana*), erbovní druh rezervace i celých Bílých Karpat. Je součástí jejich tajemství jako jeden z mála subendemitů, které tomuto pohorí můžeme přiznat (kromě Bílých Karpat je jeho celosvětový areál omezen pouze na přilehlé oblasti západního Slovenska). Zahrady pod Hájem pravděpodobně hostí nejbohatší populaci tohoto taxonu u nás, a není tedy divu, že se jako číslo jedna objevuje mezi důvody ochrany už v nejstarším návrhu na jejich vyhlášení za chráněné území.

Vysychavé mokřiny

Přestože je zde voda vzácná, ovlivňuje biotu významně, zejména na přechodně zamokřených místech ve sníženinách a v okolí pramenišť nebo v kalužích na polních cestách. Při vysychání na minerálně bohatém podloží dochází ke vzlínání zejména vápenatých iontů k povrchu půdy, který se tak zasoluje. Najdeme tady proto druhy příznačné pro

vápnité mokřady až druhy slanomilné. Plošně hojný je **ledenec přímořský** (*Lotus maritimus*), místy se objevuje **zeměžluč spanilá** (*Centaureum pulchellum*), vzácně i **ostřice ječmenovitá** (*Carex hordeistichos*) či **ostřice oddálená** (*Carex distans*). Jen v některých letech vyrůstá i **sítina kulatoplodá** (*Juncus sphaerocarpus*). Obecnou dominantou těžkých nasákavých slínovitých půd je **ostřice chabá** (*Carex flacca*), z orchidejí je pro ně příznačná **pětiprstka hustokvětá** (*Gymnadenia densiflora*). Některé zamokřené plochy hostí **vrkoče útlého** (*Vertigo angustior*).

Pokusně obnovovaná lipová pařezina s dubovými výstavky druhý rok po prokácení. Foto Karel Fajmon

Lesíky a křoviny

Nepřehlédnutelnou součástí Zahrad jsou také keřové porosty, které řadě živočišných a rostlinných druhů poskytují zdroj potravy, úkryt a příznivé mikroklima. U větších lesíků se historicky jedná ponejvíce o opuštěné louky na obtížně kositelných, silně členitých terénech, pomístně se ale vyskytovaly také nízké a střední lesy s výmladkovým hospodařením. Výskyt části těchto sukcesních lesů a přestárých pařezin na nelesní půdě ve vlastnictví AOPK ČR umožnil na konci roku 2014 učinit na dvou přibližně hektarových plochách pokus o obnovu pařezení, dílem jako managementový zásah na podporu saproxylických bezobratlých, dílem jako experiment, při kterém jsou dlouhodobě sledovány následné změny vegetace i společenstev brouků.

K pravidelným součástem bohatého podrostu lesních partií patří vedle záplav **česneku medvědího** (*Allium ursinum*) **violka bílá** (*Viola alba*), jež zde překvapivě kvete jak bíle, tak i fialově. V severní části rezervace je hojná **ladoňka vídeňská** (*Scilla vindobonensis*), z orchidejí je po celém území místy častý **vstavač bledý** (*Orchis pallens*).

Na xerothermní stráně s roztroušenými křovinami a remízky je vázán **bourovec trnkový** (*Eriogaster catax*) a místa s křovinami a starými sady vyhledává **otakárek ovocný** (*Iphiclidess podalirius*). Z druhů vyloženě lesního prostředí zde byl nalezen **dřevomil** *Hylis cariniceps*. Jehož hostitelskými dřevinami jsou habry, lísky, hloh, dřín nebo duby. V hniјícím dřevě listnáčů žije skrytě i **lesák rumělkový** (*Cucujus cinnaberinus*). Na doubravy a smíše-

né lesy s dostatkem trouchnivějšího dřeva je vázáný také největší evropský brouk, **roháč obecný** (*Lucanus cervus*). V horních částech korun dubů se zdržuje, v ČR hojný, motýl **ostruháček dubový** (*Neozephyrus quercus*). Vlhké lesní lemy a porosty podél vodotečí navštěvuje **batolec duhový** (*Apatura iris*), jehož housenky se vyvíjejí na vrbách (*Salix* spp.). Pozornost si zaslouží i lesní okraje, na které je vázána řada druhů **píďalek**.

Křovité hráze a solitérní dřeviny jsou důležité pro ptáky, jako je bramborníček černohlavý (*Saxicola torquata*), ůhýk obecný (*Lanius collurio*), krutihlav obecný (*Jynx torquilla*) i na zemi hnízdící strnad luční (*Miliaria calandra*). Mezi vlajkové obyvatele patří **pěnice vlašská** (*Sylvia nisoria*), která své hnízdo umísťuje na větve v hustých porostech keřů nebo nízkých stromů (nejčastěji na trnce nebo šípku).

Lesní prostředí si pro hnízdění vybírá tažný **včelojed lesní** (*Pernis apivorus*), jemuž ale zároveň vyhovuje blízkost otevřených ploch – žíví se především larvami vos, které vyhrabává ze zemních hnízd.

Políčka

Políčka, kdysi příznačná pro dolní části svahů, jsou dnes z velké části opuštěna, většinou spontánně či výsevem zatravněna a udržována kosením. Na posledních zbytcích včetně políčka, jež udržuje ČSOP Bílé Karpaty, se stále dají najít některé vzácné plevely. K početnějším patří **vrabečnice roční** (*Thymelaea passerina*), **hrachor pačočkový** (*Lathyrus aphaca*) nebo **úporek pochýbný** (*Kickxia spuria*). Na pokraji vyhynutí jsou zde **prorostlík okrouhlolistý** (*Bupleu-*

rum rotundifolium), **svízel trojrohý** (*Galium tricornutum*) či **hořinka východní** (*Conringia orientalis*). Ze zajímavých živočichů můžeme na polích nebo krátkostébelných pastvinách najít suchomilného střevlíkovitého brouka **prskavce menšího** (*Brachinus explosdens*). Je známý tím, že v případě ohrožení dokáže s velkou přesností vystříknout na predátora tekutinu ze svého zadečku.

Ovocné sady

Na některých záhumenkách jsou vysazovány ovocné sady, doplňující staré porosty roztroušené po celém území rezervace. Vedle jedinečné přírody tak NPR chrání i výtvary dávných ovocnářů – odrůdy cenných, byť dnes nedoceněných vlastností, některé přezívající už jen v posledních stromech. Také kvůli nim tu ČSOP Bílé Karpaty v roce 1991 založila genofondový sad starých a místních odrůd. Díky ovocným sadům zde můžeme najít i největšího evropského motýla, **martináče hrušňového** (*Saturnia pyri*), s rozpětím křídel 110–160 mm.

Zahrady pod Hájem zosobňují zvláštní zápolení člověka s přírodou, z něhož vítězně vycházejí obě dvě strany. Území, kde se i sto let od prvních podrobnějších botanických průzkumů najdou zachovalá místa, s výskytem téměř všech někdejších vzácných druhů. Zahrady pod Hájem již na počátku 50. let navrhoval k územní ochraně Stanislav Staněk, fenomenální znalec květeny Bílých Karpat. Díky němu si můžeme představit, jak vypadala zdejší krajina v první polovině 20. století, a s povděkem i údivem konstatovat, že se na první pohled příliš nelišila od té dnešní.

Likvidace raka mramorovaného na Proseku

Tomáš Görner

Výsledkem zvýšené snahy o sjednocení evropského přístupu k problematice invazních druhů byl vznik Nařízení EU č. 1143/2014 o prevenci a regulaci zavlékání či vysazování a šíření invazních nepůvodních druhů (dále jen Nařízení), které vešlo v platnost 1. 1. 2015. To definuje nakládání s vybranými invazními druhy v rámci celé EU.

Těmi „vyvolenými“ se stalo nejprve 14 druhů rostlin a 23 druhů živočichů, které byly zapsány na seznamu invazních nepůvodních druhů s významným dopadem na Unii (dále jen unijní seznam). Ten byl letos rozšířen o další 3 druhy živočichů a 9 druhů rostlin a aktualizovaný seznam je platný od počátku srpna tohoto roku.

Obr. 1: Rak mramorovaný (*Procambarus fallax* f. *virginalis*). Foto Miloslav Petrtyl

Ovocné stromy a liniové sady zpestrňují květnatě louky zejména v dolejších partiích svahů. Foto Zdeněk Patzelt

